

KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH HAQIDA O`RTA ASR  
ALLOMMALARINING ILMIY-PEDAGOGIK QARASHLARI

Xalmuratova Jumagul Gaybullayevna

Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat instituti dotsenti, pedagogika fanlari bo`yicha falsafa  
doktori (Phd)

Ma`rufjonov Qudratillo Nodirbek o`g`li

Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat instituti magistranti

Muxmonov Iqboljon Axmadjon o`g`li

Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat instituti magistranti (+99893 594 9578 E-  
mail:jumagulxolmurotova@gmail.com)

**Annotatsiya:** Ushbu maqola kreativ faoliyatini rivojlantirish haqida o`rta asr allomalarining ilmiy-pedagogik qarashlarga bag`ishlangan.

**Kalit so`zlar:** kreativ faollik, sifat, kreativlik sifatlari, malaka, ijodiy faoliyatni malakalari, kreativ sifatlarni rivojlantirish yollari.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СРЕДНЕВЕКОВЫХ УЧЕНЫХ НА  
РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

**Аннотация:** Данная статья посвящена научно-педагогическим взглядам средневековых ученых на развитие творческой деятельности.

**Ключевые слова:** творческая активность, качества, качества творчества, умения, навыки творческой деятельности, пути развития творческих качеств.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL VIEWS OF MEDIEVAL SCIENTISTS ON  
THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY

**Annotation:** This article is devoted to the scientific and pedagogical views of medieval scientists on the development of creative activity.

**Keywords:** creative activity, quality, qualities of creativity, skills, skills of creative activity, ways to develop creative qualities.

Hozirgi davrda talabalarning ijodiy faoliyatini jonlantirish muammosi o`z mohiyatiga ko`ra falsafa, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya, xususiy metodika fanlari vakillarining dolzarb ilmiy-tadqiqot ob'ekti bo`lib qolmoqda [1].

Biroq bu muammoni, o`rta asr qomusiy olimlarning qarashlari va ta'limotini o`rganmasdan turib to`la yoritish mumkin yemas. O`zbek olimi X.X. Tlashevning tadqiqotlarida o`rta asr olimlarining didaktik qarashlari umumlashtirilgan holda tahlil qilib berilgan. Xorazmiy, Kindiy, Farobiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Hayyom va ularning boshqa zamondoshlarining ilmiy dunyoqarashi hamda bilimlar manbai va obekti tahlilidan

ayon bo'ladi. Ijodiy jarayoni qanday bosqichlardan tashkil topgan hamda bilish va amaliy faoliyat o'rtasida qanday munosabatlar mavjud degan savol ularni doimo qiziqtirib kelgan.

Shu ma'noda sharq mutafakkirlarining asarlari alohida qiziqish uyg'otadi. Jumladan Al-Xorazmiy Muhammad ibn Musoning matematikaga oid risolasi, Al-Kindiyning "Arastuning kitoblari miqdori va yana falsafani o'zlashtirish uchun nima zarurligi haqida risola"si, "Dastlabki falsafa to'g'risida", "Besh mohiyat to'g'risida kitob", "Paydo bo'lish va yo'q bo'lishning yaqin tasvirlari jzohi", Al-Farobiyning "Aql ma'nolari to'g'risida", "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga yerishuv to'g'risida", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Almagestr Ptolomeyga izoh", "Ixso-ul-ulum", Ibn Sinoning "Kitob ash ishorat va at tanbiqot", "Donishnoma" (mutlaq baxt ham, mutlaq baxtiqarolik ham yo'q), "Hay ibn Yaqzon" va boshqa asarlarida, Abu Rayhon Beruniy "Masud qonuni", "Dorivor o'simliklar haqida kitob", "Saydana", "Munajjimlik san'atidan boshlang'ich tushunchalar", "Yodgorliklar", Abdurahmon Jomiyning "Musiqqa" risolasi hamda Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub" kabi asarlari katta qiziqish uyg'otadi.

Xorazmiy ijodiy faoliyat nazariyasiga ulkan hissa qo'shgan. Xorazmiy tomonidan quyidagi umumdidaktik tamoyillar hamda metodlar va shakllar asoslab berilgan: mustaqillik; ijodiy faollik; kuzatilgan faktlarni va hodisalarni tasvirlash va uni muntazam bayon qilish; tajriba-kuzatuv; yeksperiment metodi; induksiya va deduksiya aspektida yakkalik va umumiylik birligi tamoyili; o'qitishning savol-javob shakli.

Xorazmiyning salafi Al-Kindiy mohiyatni barcha nazariy bilimlarning bosh mavzusi, deb qaraydi. U avvalo miqdor va sifatni hissiy idrok qilish zarurligini ta'kidlaydi [3-4].

Kindiy ijodiy faoliyatni uch pog'onali konsepsiyasini ilgari suradi tabiiy fanlar, mantiq va matematikadan bilimlar metafizika muammosiga olib keladi. Kindiy o'z falsafiy qarashlarini asoslashda ilmiy bilishni diniy bilimlarga qarama-qarshi qo'ygan holda matematika va tabiiy fanlarga alohida ahamiyat beradi. Kindiy inson bilimlari hissiy va aqliy bilimlarga bo'linadi, deb hisoblaydi. Uningcha, hissiy bilimlar o'z predmeti bilan bog'langan bo'lib, uning obekti inson tanasi va barcha materiallardir. U ta'kidlaydiki, agar hissiy bilimlar yakka bilimlardan iborat bo'lsa, aqliy bilimlar esa umumiy bilimlardir. Kindiy fikricha, haqqoniylikni ijodiy faoliyat o'zining xatti-harakatlarini haqqoniylik bilan muvofiqlashtirishda, kishi ongidagi uning sabablarini aniqlash kaliti yordam ko'rsatadi.

U shunday yozadi: "Sababini topgan holatdagina biz haqiqatning tagiga yeta olamiz. Har qanday narsaning mohiyatini anglash esa haqiqatni bilish uchun zarurdir. Negaki mavjud narsalarning barchasi haqiqatdan iboratdir. Haqiqatni idrok bo'ladi, binobarin, mavjud narsalarni hammasini anglamoq mumkin".

Ijodiy faoliyat jarayoniga Farobiy alohida ahamiyat beradi. U o'zining "Aql ma'nolari to'g'risida" va "Baxt-saodatga yerishuv to'g'risida" asarlarida insonlarning bilimga bo'lgan intilishlarini har tomonlama keng yoritishga harakat qiladi. U shunday yozadi: "Kishi biror buyum haqida bilishni istasa, uning qandaydir bir holatini biladi va ongini o'sha predmet shaklidagi bilimga yo'naltiradi. Bu o'zi intilgan haqiqatni qidirish demakdir" [3].

Farobiyning ilmiy g'oyalarini umumlashtirgan holda X.X. Tlashev uning ijodiy faoliyat to'g'risidagi nazariy asoslarga bag'ishlangan ishlari, xususan, mantiq fanida ijodiy faoliyat jarayoni va bilish shakllari, kabi qarashlarida birinchi marta uning mohiyati ochib berilganini ta'kidlaydi. Bu jarayonlar, mantiqda unga rioya qilish, tafakkurni

takomillashtirish va murakkab bilish jarayonida qo'pol xatolarning oldini olish qonunlari sifatida aks etadi.

Farobiy ijodiy faoliyat faolligini jonlantirishning didaktik tamoyillari va metodlarini asoslab berdi. Unga o'qitishning amaliy yo'nalganligi; nazariy bilimlar uzluksizligi va bilish metodlari; mantiqlik va uzviylik, hukm metodlari va usullari; induksiya va deduksiya metodlari kiradi [4].

Farobiyning ijodiy faoliyat haqidagi qarashlarini Abu Ali ibn Sino ham tasdiqlaydi. Uning tushunishicha, mantiq inson bilimlarining asosi sifatida qoida va me'yorlarni belgilab beradi; insonning bilish faoliyatini jonlantiradi hamda uning to'g'ri fikrlashini o'stiradi.

Farobiy tomonidan ishlab chiqilgan fanlar tasnifi ilmiy bilimlar g'oyasining rivojlanishini ta'minlaydi. U shunday yozadi: "fanlar tasnifi insonga fanlarni o'zaro qiyoslash, ulardan qaysi birlari zarur, foydali, tugallangan, haqqoniy va kuchli va qaysi birlari i qadar zarur yemas va kuchsizroq, shuningdek, o'rganish uchun nimadan boshlash, xususan nimani o'rganish, nima yaroqli, qaysi bin yaroqsiz va qay darajada uni yegallash kabi masalalarda yordam beradi. Shunday qilib, uningfanga bo'lgan munosabati ko'rlikka, nodonlikka yemas, balki bilim va donolikka asoslanadi".

O'rta asr olimlari o'z asarlarida inson faoliyatining ikki turi haqida fikr yuritadilar. Bu mehnat va bilish faoliyatidir. Ular shuni ta'kidlaydilar: "Bilim — bu biluvchining qalbidagi bilinadigan timsoldir. Bilingki, fanni o'qitish va o'zlashtirishsiz bilim bo'lmaydi. O'qitish — bu qalbdan chiqadigan, qalb uchun dolzarb, ichki bilishga asoslangan ye'tiqod. Bilimlarni o'zlashtirish — bu bilim shakllarini qalbdan idrok yetishdir. Bilingki, qalb bilish predmetlari shakllarini uch tomonlama qabul qiladi: birinchidan, his qilish orqali, ikkinchidan, dalillar orqali, uchinchidan, fikr yuritish va mushohada qilish orqali".

Farobiy o'z asarlarida ijodiy faoliyatini tashkil yetish tavsiyalarini ishlab chiqqan. Unda uch shart belgilanadi:

- muayyan fan asosida yotgan barcha tamoyillarni yaxshi bilish;
- muayyan fan ma'lumotlari, ya'ni hukm chiqarish qoidalarini egallashga aloqador tamoyillar va ma'lumotlar asosida zarur xulosalar chiqara olish;
- yanglish nazariyalarni inkor eta olish, yolgondan haqiqatni ajratib ola bilish va xatolarni tuzata olish uchun boshqa mualliflarning fikrlarini tahlil qila olish.

Beruniy ijodiy faoliyat ob'ektiga bo'lgan ilmiy-falsafiy va konkret-metodologik yondashuv munosabatlariga e'tibor qaratish lozimligini uqtiradi.

Voqelikning noma'lum tamoyillarini bilish haqida: "Bilinishi lozim bo'lgan barcha hodisalarning yo'li borki, uning vositasida bilimlarga erishish mumkin", - deydi.

Abu Ali ibn Sinoning aql taraqqiyoti bosqichlari haqidagi fikrlari ham Icisbida qiziqish uyg'otadi. Unda uchta bosqich belgilanadi: Birinchi bosqich -- aqliy idrok bo'lib, unda aqliy kategoriyalar tushuniladi. Ikkinchi bosqich - ikki tomonlama idrokdir. Uchinchi bosqich - fikran idrok qilinadigan bilimlar o'zlashtirib olinganda namoyon bo'ladi.

Umar Hayyom o'z ta'limotida ijodiy faoliyatga alohida diqqat e'tibor qaratadi. U shunday deydi: "Aql-zakovat narsa va hodisalarning xususiy tasodiflarini umumlashtirmasa, u haqda tasavvur hosil qila olmaydi hamda narsa va hodisalardan ajralib qolgan mavhumlikni umuman aks ettirmaydi".

Oʻrta asrlar qomusiy olimlarining qarashlari tahlilidan shunday xulosa qilish mumkinki, ularning ilmiy dunyoqarashi mavjud tashqi olam va uning idshilar ongida aks etishini tan olishlari tufayli yuzaga kelgan. Ular bilishning manbaini real voqelik deb hisoblaganlar. Ularning fikricha, inson bilimlarni uni oʻrab olgan olamdan oladi va ular (bilimlar) ushbu olamning inikosidir[4].

Yaqin va oʻrta sharq qomusiy olimlarining pedagogik qarashlari tahlili bu qarashlarning yaxlitligini, ularning ijodiy faoliyat, insonga boʻlgan munosabat va uning amaliy faoliyati shakllanishi va rivojlanish usullari bilan bogʻliqligini koʻrsatadi.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013.
2. Javlonbek Begaliyev, Doniyor Ahmadjanov. MDH davlatlarida mualliflik huquqi tarixi bilan bogʻliq ayrim mulohazalar Academic Research in Educational Sciences 1 (3) (2020).
3. A.Gʻ.Suyunov Intygrativ yondashuvning mazmun-mohiyati va uning tamoyillari fan, taʼlim va amaliyot intygratsiyasi issn: 2181-1776 jild: 04 | nashr: 03 may 2023.
4. Muslimov N., Usmonboeva M., Sayfurov D., Turaev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. 2015